

Makten i det lange 20. århundret: Enhet eller flerhet?

Innledning

I 1990-årene gjorde globaliseringsbegrepet sitt inntog i academia. I noen tilfeller ble gamle diskusjoner om sosial endring ble drevet av marked, eller stat, av verdenssystem, eller av nasjonale forhold lett kledd om og presentert som en debatt mellom «hyperglobalister» og «globaliserings skeptikere». De såkalte «transformasjonalistene» var mer originale når de hevdet at globaliseringen ble stadig sterkere, at den var ujevn, ikke-homogeniserende og uten en enkel drivkraft.¹ Men som Justin Rosenberg har vist, hypostaserte mange av dem begrepet «globalisering». Et substansløst, geografisk begrep om komprimering av rom-tid ble gitt forklaringskraft for endringer av stat, kapitalisme, sivilsamfunn, familier, med mer.

Rosenberg hevdet også at globaliseringsanalysene framskrev tidsavgrensede endringsprosesser i 1990-årene knyttet til Sovjetunionens kollaps. Luften gikk ut av mye av globaliseringsdebatten da historien gikk videre i nye spor etter årtusenskiftet.²

Transformasjonalistenes idé om ujevne, overnasjonale endringsprosesser med mange drivkrefter fortjener imidlertid å bli tatt på alvor. En slik forståelse av historisk endring fremmes ofte av «weberianere» innen makroorientert historisk sosiologi. Merkelappen «weberianisme» brukes av og til om tilnærminger som vil «bringe tilbake staten» i analyse av sosial endring,³ men Webers multikausalitet omfattet mer, ikke minst analyser av sammenhengen mellom protestantisme og kapitalisme og analyser av verdensreligionene. I tråd med dette er det vanlig å bruke «weberianisme» som betegnelse på multikausale studier av sosiale endringsprosesser med vekt på økonomi, politikk og kultur/ideologi. Michael Mann inkluderer militære forhold som et fjerde element.

Marxister og marxistisk inspirerte tilnærminger har derimot forklart sosial endring ut fra forhold som weberianere gjerne kategoriserer som økonomiske: Lokale klasse- og eiendomsforhold og produksjonsmåter, eller kapitalismen som overstatlig system. Fra

¹ Se David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt & Jonathan Perraton, *Global Transformations. Politics, Economics and Culture*. Stanford, CA: Stanford University Press 1999, kap. 1.

² Se Justin Rosenberg, «Globalization Theory: A Post Mortem», i *International Politics*, bd. 42, nr. 1, 2005.

³ Se Theda Skocpol, «Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research», i Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer & Theda Skocpol, (red.), *Bringing the State Back In*. Cambridge, MA: Cambridge University Press 1985.

weberiansk side kritiseres det som «økonomisk reduksjonisme».⁴ Noen «politiske marxister» har på sin side kritisert weberianerne for en uholdbar analytisk oppsplitting av sammenvevde maktforhold. De kritiserer særlig forsøk på å skille mellom økonomi og politikk i førkapitalistiske samfunn.⁵ Andre marxister godtar slike skiller, men gir likevel forrang til økonomiske årsaksforklaringer.⁶

Er frontene mellom weberianere og marxister er så steile som programerklæringene gir inntrykk av? Jeg undersøker dette for den weberianske siden med en drøfting av temaer i de to siste bindene i Michael Manns storverk, *The Sources of Social Power*.

Michael Manns lange 20. århundre

I 1986 publiserte sosiologen Michael Mann første bind av *The Sources of Social Power*.⁷ Ambisjonene var enorme. Mann ville analysere de ledende maktforholdene opp gjennom verdenshistorien med et teoretisk rammeverk som skilte mellom ideologiske, økonomiske, militære og politiske maktformer. Bindet dekket den førindustrielle perioden og omhandlet stater og sivilisasjoner i oldtidens Midtøsten, den hellenske verden og Romerriket og utviklingen i Vest-Europa fram til omlag 1760. Bind to kom i 1993. Det dekket tidsrommet fra 1760 til 1914, og behandlet stormaktene Storbritannia, Frankrike, Preussen/Tyskland, Habsburg-Østerrike, og USA.⁸ Manns to avsluttende bind kom nærmere to tiår seinere i 2012 og 2013. Bind tre dekket perioden 1890–1945 (med avstikkere lengre tilbake i historien om røttene til europeisk imperialisme). Bind fire dekket perioden 1945–2011.⁹

Manns overordnede tema i *Sources 3 og 4* er globalisering satt i flertallsform som «globaliseringer». Han behandler tre typer globaliseringsprosesser, globalisering av kapitalisme, imperier og nasjonalstater. Han oppfyller dermed «transformasjonalistenes»

⁴ Se for eksempel, Skocpol, «Bringing the State Back In», 25–27; John M. Hobson, *The State and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press 2000, kap. 4.

⁵ Se for eksempel Ellen Meiksins Wood, «History or teleology? Marx v. Weber», i Ellen Meiksins Wood, *Democracy against Capitalism. Renewing Historical Materialism*. Cambridge: Cambridge University Press 1995; Robert Brenner, «From theory to history: 'The European dynamic' or feudalism to capitalism», i John A. Hall & Ralph Schroeder (red.). *An Anatomy of Power. The Social Theory of Michael Mann*. Cambridge: Cambridge University Press 2006; Thierre Lapointe & Frederick Guillaume Dufour, Assessing the historical turn in IR: an anatomy of second wave historical sociology, i *Cambridge Review of International Affairs*, bd. 25, nr. 1, 2012.

⁶ Se Vivek Chibber, «The Ghost of Theories Past», i *European Journal of Sociology*, bd. 54, 2013.

⁷ Michael Mann, *The Sources of Social Power, Volume 1. A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*. Cambridge: Cambridge University Press 1986. Heretter *Sources 1*.

⁸ Michael Mann, *The Sources of Social Power, Volume II. The Rise of Classes and Nation-States, 1760–1914*. Cambridge: Cambridge University Press 1993. Heretter *Sources 2*.

⁹ Michael Mann, *The Sources of Social Power, Volume 3. Global Empires and Revolutions, 1890–1945; The Sources of Social Power, Volume 4. Globalizations 1945–2011*. New York/Cambridge: Cambridge University Press 2012 og 2013. Heretter *Sources 3 og 4*.

program om multikausal analyse av globalisering som ikke er begrenset til økonomiske forhold, og ujevnheten mellom globaliseringsprosessene er et gjennomgangstema hos ham. Samtidig er Mann kritisk til hypostaseringen av globalisering hos transformasjonalister som Scholte, Giddens og Beck. Han anmerker at «globaliseringen i seg selv gjør ingenting, for den har ikke noe annet distinkt innhold enn sin rekkevidde».¹⁰

Sources 2 behandlet framveksten av vestlige nasjonalstater, uten å drøfte deres kolonier. I *Sources 3* er derimot oversjøiske koloniimperier et hovedtema. Mann skisserer hvordan det europeiske statssystemet ble preget av nærmest konstant krigføring fra middelalder og framover, og at den militære utviklingen i Europa gjorde europeiske makter i stand til å erobre resten av verden seint i årtusenet. Deretter drøfter han utviklingen av de britiske, amerikanske og japanske koloniimperiene, inklusive viktige utviklingstrekk i «moderstatene». Seinere i bindet behandler han også japansk imperialism i perioden 1930–1945.

Resten av bindet er viet perioden 1914–45, men inkluderer den kinesiske revolusjonen som først ble fullført i 1949. Perioden ble av Eric Hobsbawm omtalt som «katastrofenes tidsalder».¹¹ Den ble innledet og avsluttet med ekstremt ødeleggende totale kriger, mens store deler av den kapitalistiske verdensøkonomien fra 1929 og utover i 1930-årene var rammet av økonomisk krise. Hver av krigene samt depresjonen får egne kapitler i *Sources 3*. Den første verdenskrigen var basert på militær massemobilisering støttet opp av et enormt produksjonsapparat og allmenn verneplikt for menn. I *Sources 2* beskrev Mann utbruddet av krigen som en serie av kompliserte handlingssekvenser med uforutsette, katastrofale konsekvenser. I *Sources 3* trekker han i tillegg inn irrasjonell militarisme som årsak både til krigsutbruddet og til at krigen trakk ut uten tidligere diplomatiske løsninger, mens han avviser forklaringer av at krigen ble forårsaket av imperialistisk rivalisering.

Landbaserte imperier som Det osmansk riket og Østerrike-Ungarn gikk i oppløsning etter den første verdenskrigen, Russland opplevde en revolusjon under krigen og i Tyskland ble Keiserriket erstattet med republikk. Mann analyserer den russiske revolusjonen 1917 og sammenligner med feilslåtte revolusjonsforsøk i Europa like etter den første verdenskrigen.

I mellomkrigstida ble kommunisme og fascisme viktige ideologier. Med den russiske revolusjonen fikk kommunismen et hjemland.¹² En despotisk partistat siktet mot å oppheve

¹⁰ *Sources 4*, 3.

¹¹ Eric Hobsbawm, *Age of Extremes. The Short Twentieth Century, 1914–1991*. London: Michael Joseph 1994. Norsk oversettelse: *Ekstremismens tidsalder. Det tyvende århundrets historie*. Oslo: Gyldendal 1997.

¹² Mann følger vanlig standard og refererer til Sovjetunionen som «kommunistisk». For de sovjetiske lederne var imidlertid kommunismen en framtidig tilstand. De betegnet samtidas sovjetsamfunn som «sosialistisk».

sosiale ulikheter mellom klasser og kjønn. Under Stalin fikk staten en sentralisert planøkonomi og jordbruket ble kollektivisert med militær makt. Kollektivisering og utrensninger kostet millioner av menneskeliv, men Sovjetunionen fikk en formidabel tungindustrivekst som det dro nytte av under den andre verdenskrigen.

Fascismen sprang ut av den første verdenskrigen. Krigsveteraner opprettet paramilitære organisasjoner. Deres ideologi glorifiserte vold, framhevet nasjonal reinhet, førerdyrking og en sterk stat. Konservative eliter ga fascistene adgang til politisk makt for å bekjempe venstresiden. I maktposisjon ble de stadig mer ytterliggående, autoritære og voldelige. Deres styre ble basert på partistater. Fascistiske regimer bredte seg øst, sørøst og sør i Europa, mens demokratier holdt stand i nordvest. I Norden og i USA bidro 1930-årskrisa til å fremme økt sosialt medborgerskap, med styrking av reformistiske arbeiderpartier og fagforeninger.

Mann betegner den andre verdenskrigen som den «siste inter-imperialistiske rivaliseringen». Utbruddet av krigen forklares med radikaliseringsprosessen av nazistenes aggressive militarisme og vestlige elites uvilje mot å alliere seg med Sovjetunionen mot Tyskland. De allierte vant krigen i kraft av økonomisk overlegenhet. Nazistene ble også svekket av sin rasisme som hemmet allianser med ikke-russiske grupper i Sovjetunionen og en kjønnsideologi som hindret mobilisering av kvinner til krigsindustri.

Krigen muliggjorde den kinesiske revolusjonen. Under Japans invasjon av Kina klarte kommunistpartiet å etablere seg i bortgjemte landområder, utmanøvrerte lokale eliter og mobiliserte støtte i bondesamfunnet. Krigen mot Japan svekket regjeringsstyrkene mer enn kommunistpartiets styrker. Etter den andre verdenskrigen begynte borgerkrigen langsomt å eskalere. Den endte med seier til kommunistene under Mao Zedong i 1949.

Sources 4 beskriver perioden etter 1945. Den nasjonalstatlige organiseringen ble da globalisert gjennom oppløsningen av koloniimperiene. Japan mistet sine kolonier etter krigsnederlaget, og krigsmobilisering i koloniene styrket uavhengighetsbevegelser. Indias selvstendighet i 1947 (komplisert av delingen India/Pakistan) utløste en avkoloniseringsbølge over hele Asia. Seinere fulgte de afrikanske koloniene etter. Men krigen la også grunnlaget for et uformelt, globalt amerikansk imperium. Perioden hadde ifølge Mann tre «globaliseringspilarer»; USAs imperium, transnasjonal kapitalisme og et system av nasjonalstater. Globaliseringen var mer integrerende enn i den foregående perioden, uten ødeleggende verdenskriger, men perioden hadde sine brutale regionale kriger, borgerkriger og kolonikriger, samt den kalde krigens urealiserte trussel om gjensidig ødeleggelse.

Sources 4 inneholder fire kapitler om USA. To av dem omhandler klasse- og raseforhold under den kalde krigen. Viktige temaer er USAs svake velferd og fagforeninger, mens borgerrettighetsbevegelsen etter hvert styrket svartes posisjon. To andre kapitler handler om «det amerikanske imperiet» under og etter den kalde krigen. USA etablerte en ny internasjonal ordning med institusjoner som FN, IMF, Verdensbanken og GATT (seinere WTO). Som hegemonmakt beskyttet og støttet USA demokratisk kapitalisme i Vest-Europa og Japan. I store deler av den tredje verden var USA derimot et uformelt imperium som støttet autoritære høyreregimer, iverksatte skjulte operasjoner mot nasjonalisering og omfordelingspolitikk og intervenerte militært. Etter den kalde krigen sto USA igjen som eneste imperiemakt og skapte internasjonal ustabilitet med krigføringen i Midtøsten.

Mann utvikler også en teori om revolusjoner i det 20. århundret i *Sources 4* og drøfter etterkrigstidas revolusjoner fram til revolusjonene i Nicaragua og Iran. I de fleste av disse revolusjonene kjempet de revolusjonære med støtte fra Sovjetunionen eller Kina mot sine regjeringer, som ble støttet av USA.

Perioden 1945–1970 hadde sterk økonomisk vekst uten større kriser i de ledende kapitalistiske landene. Ut av foregående kriser og kriger vokste det fram nye utviklingsmodeller med en mer aktiv stat og klassekompromisser som fordelte veksten jevnere. Nye økonomiske teorier utviklet i Storbritannia, USA og Sverige begrunnet disse nye kapitalistiske utviklingsmodellene. Handel og utlandsinvesteringer vokste gradvis, mens finansiell kapitalakkumulasjon ble holdt i tømme.

Den nyliberale offensiven fra 1980-årene bremsset utviklingen av sosiale rettigheter i alle OECD-land, men tilbakeslaget var sterkest i «anglo-statene» (USA, Storbritannia, Australia, New Zealand, Canada), og særlig sterkt i USA. Den kapitalistiske globaliseringen tiltok med kraftig vekst i direkte investeringer og finansbevegelser på tvers av landegrenser. I den tredje verden ble en rekke land rammet av gjeldskrise fra 1980-årene. Deretter presset IMF assistert av Verdensbanken dem til å gjennomføre offentlige innstramminger, liberalisere, privatisere og åpne opp markedene for utenlandske varer og kapital. Den sovjetiske statssosialismens kollaps ble fulgt av katastrofal nedgang i Russland i 1990-årene med en lite vellykket form for «politisk kapitalisme». Derimot utviklet Kina en hurtigvoksende utviklingsmodell som Mann finner vanskelig å klassifisere med gjengse termer om kapitalisme og sosialisme. Han bruker betegnelsen «kapitalistisk partistat». USA sto igjen som den eneste imperiemakten i en verden av nasjonalstater. Omfanget av mellomstatlige kriger falt, og USA var tungt involvert i de gjenværende. USA er også episentret for utbredelsen av nyliberalismen og «den store nyliberale krisa» i 2008.

Ifølge Mann har menneskeheten det bedre enn noensinne etter årtusenskiftet. Til tross for gjeldskriser og økonomisk imperialism har det skjedd store velferdsøkninger i den tredje verden. Internasjonal ustabilitet skapt av USAs aggressive «krig mot terrorisme», «den store resesjonen» i 2008 og den truende klimakrisa er imidlertid varsler om at nye store kriser er i emning. Menneskeskapte klimagassutslipp er et formidabelt globalt problem som både opprettholdes av industriell kapitalisme, av et statssystem med suverene stater og av borgere med politiske rettigheter som får høynet sitt forbruk og levestandard gjennom utslippene. Med store kriser er det sannsynlig at store ideologier vender tilbake etter den ideologiske innsnevringen i andre halvdel av det 20. århundret. Sterkere ikke-vestlig religiøs fundamentalisme, men også konservativ kristendom og nykonservativisme i USA er tegn på dette. Mann frykter de store ideologiene. De mobiliserer sterke følelser og er «verdirasjonelle», heller enn «formålsrasjonelle». De opererer ut fra forenklete forstillinger om hvordan samfunn bør og kan organiseres, og er intolerante.

Manns teori¹³

Mann skriver en analytisk verdenshistorie ut fra et teoretisk rammeverk lansert i *Sources 1* som han siden har holdt fast ved med enkelte revisjoner. Makt må være innbakt i organiserte sosiale nettverk med betydelig varighet og stabilitet for å være effektiv, organisasjoner er «maktens beholdere». Manns såkalte IEMP-modell definerer fire sentrale organisatorisk forankrede maktressurser; ideologiske, økonomiske, militære og politiske.

Ideologisk makt – Ideologier er hos Mann store meningssystemer som fyller grunnleggende menneskelige behov for mening med tilværelsen, normer og moral for sosial omgang, ritualer og estetiske praksiser. I *Sources 1* skilte Mann mellom «transcendente ideologier» og «immanente ideologier». Transcendente ideologier har stor autonomi. De opererer gjennom egne sosiale nettverk og etablerer nye identiteter. Immanente ideologier er derimot knyttet til etablerte økonomiske, politiske eller militære maktnettverk, men som bidrar til å styrke moral og solidaritet innen disse nettverkene. Seinere lanserte Mann «institusjonell ideologi» som en tredje form for ideologi forankret i samfunnsinstitusjoner nært tilknyttet de andre maktformene og med enda mindre autonomi enn de immanente ideologiene.¹⁴

¹³ Jeg presenterer Manns teoretiske begreper mer utførlig i Kristen Nordhaug, «Michael Manns teori om makten og dens organisering», i *Sosiologisk årbok*, nr. 2, 2013.

¹⁴ *Sources 1*, 24; Michael Mann, «The sources of social power revisited: a response to criticism», i John A. Hall & Ralph Schroeder (red.), *An Anatomy of Power. The Social Theory of Michael Mann*. Cambridge: Cambridge University Press 2006, 347–348; *Sources 3*, 6–7.

Økonomisk makt – Mann definerer økonomisk makt som den sosiale organiseringen av «ekstrahering, bearbeiding, fordeling og forbruk av naturobjekter». Den mektigste økonomiske maktformen i perioden 1890–2011 var industriell kapitalisme. Privateide økonomiske ressurser er der konsentrert på få hender, arbeiderne er overveiende eiendomsløse. Produksjonsmidler, inklusive arbeidskraft, er varer. Det er markeder for kapital, arbeid, produksjons- og konsummidler. Kapitalistisk konkurranse fremmer utvikling av ny teknologi og produksjonsmetoder som utkonkurrerer de gamle. Klasser med ulik makt står overfor hverandre. For å bli kollektive aktører må de ha en felles posisjon i produksjonsprosessen og være i stand til å organisere seg.¹⁵

Militær makt – Mann definerer militær makt som «den sosiale organiseringen av konsentrert og dødelig vold».¹⁶ Den militære makten er en autoritativ maktform basert på disiplin og hierarkisk organisering. Innen samfunnsteori er det mest vanlig å behandle militære forhold som en del av den politiske makten.¹⁷ For Mann er det imidlertid viktig å operere med en egen militær maktform. Han viser til at statlig monopol på organisert dødelig vold varierer, og at det finnes en rekke ikke-statlige militære organisasjoner. Videre har militær og politisk makt forskjellige virkemåter. I tillegg til å være dødelig, er den militære maktutøvelsen lite regelstyrt, brå og sporadisk.¹⁸

Politisk makt – Mann definerer politisk makt som staters sentraliserte og territorielle regulering av sosialt liv. Staters territorielle organisering skiller dem fra de andre organisasjonene og nettverkene som er maktens bærere, selv om skarpheten i den territorielle avgrensningen har variert historisk og geografisk.¹⁹ Dermed er politisk makt hos Mann definert tett opp mot statlige organisasjoner, mens han definerer de øvrige maktformene funksjonelt uten tilknytning til spesifikke organisasjoner. Her ligger det en mulig inkonsistens.²⁰

¹⁵ *Sources* 3, 9–10.

¹⁶ *Sources* 3, 11.

¹⁷ Gianfranco Poggi kritiserer Mann for å operere med en teoretisk firedeling, framfor den mer vanlige tredelingen politikk-økonomi-ideologi. Se «Political power un-manned: A defence of the holy Trinity from Mann's military attack», i Hall & Schroeder (red.), *An Anatomy of Power*.

¹⁸ *Sources* 3, 11–12.

¹⁹ *Sources* 3, 12.

²⁰ Jeg drøfter dette nærmere i «Michael Manns teori», 163–164.

Mann drøfter staters evne til å «innbure» («cage») sine innbyggere og andre maktnettverk territorielt. Innburingen økte dramatisk i moderne nasjonalstater der en voksende del av det sosiale livet ble knyttet til statens institusjoner og nettverk, heller enn lokale, regionale og transnasjonale institusjoner og nettverk.²¹ Innburing henger nært sammen med staters «infrastrukturelle makt» definert som deres evne til å gjennomtrenge sivilsamfunn og implementere beslutninger i sine territorier gjennom territorielt avgrensede nettverk av fysisk og sosial infrastruktur. Staters «despotiske makt» defineres derimot som deres evne til å fatte beslutninger uavhengig av sine undersåtter.²²

Sammenheng mellom maktformer

Trass merkelappen som «weberianer» hevder Mann at han legger kursen midt mellom Marx og Weber. Han tolker det marxistiske argumentet som at den økonomiske produksjonsmåten strukturelt begrenser de tre andre maktformene, mens de andre maktformene ikke setter opp tilsvarende grenser for økonomien, mens han hevder at Weber benekter enhver form for determinering mellom økonomi og «sosiale strukturer». Manns mellomløsning er at det er mulig å sette opp historisk avgrensede generaliseringer om påvirkningsforhold mellom de fire maktformene (kontra Weber), men at årsaksretningene varierer historisk, og ikke nødvendigvis går fra økonomisk makt til andre maktformer (kontra Marx).²³

Maktformene påvirker hverandre, men de har også en egedynamikk. Den industrielle revolusjonen forklares ifølge Mann bedre ut fra forhold i den foregående landbruksøkonomien enn ut fra religiøse forhold (et hint til Webers *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd*). Økonomiske maktforhold kan forklare politiske maktforhold, men da bør forklaringsvariablene ligge i skjæringsflaten mellom økonomi og politikk. Opprinnelsen til den moderne staten forklares derfor bedre ut fra konflikter om statlig beskatning enn ut fra klassekonflikter i den dominerende produksjonsmåten.²⁴

IEMP-modellen brukes som sjekklister i Manns analyser. Han kritiserer gjerne rivaliserende analyser for å utelate viktige årsaksforklaringer. Men ikke alle er overbevist om Manns multikausalitet. I en bokomtale av *Sources 3 og 4* hevdet Vivek Chibber at Manns

²¹ *Sources 2*, 61. Globalisering har i noen grad reversert denne trenden, men Mann er skeptisk til sterke «globalistiske» påstander om at globalisering underminerer nasjonalstaten. Se Michael Mann, «Has globalization ended the rise and the rise of the nation state», i *Review of International Political Economy*, bd. 4, nr. 3, 1997.

²² *Sources 3*, 13. Dette begrepsparet er kanskje Manns mest kjente bidrag til samfunnsteori. Det ble lansert i Michael Mann, «The Autonomous Power of the State: Its Nature, Causes and Consequences», i *Archives Européennes de Sociologie*, bd. 25, 1984. Det utvikles videre i *Sources 2*, 59–63 og i Michael Mann, «Infrastructural power revisited», i *Studies in Comparative International Development*, nr. 43, 2008.

²³ *Sources 4*, 423–424.

²⁴ Mann, «The sources of social power revisited», 385.

teoretiske drøfting av «den kapitalistiske staten» stemmer overens med strukturalistisk marxisme, og at mange av de empiriske analysene i *Sources 3 og 4* ligger nærmere marxismen enn Mann selv gir uttrykk for. Mann er for Chibber som et «søskenbarn» til marxismen, ikke et alternativ.²⁵

Jeg skal her undersøke om Chibber har rett når han hevder at Mann ligger tett opp mot marxismen. En slik drøfting kompliseres av at graden av «økonomisk determinisme» varierer mellom marxistiske skoleretninger. For å ikke komplisere diskusjonen, følger jeg Manns og Chibbers premisser om at marxistisk teori opererer med et reint økonomi-begrep og har en relativt sterk grad av økonomisk determinering. Jeg presenterer da Manns drøftinger av den kapitalistiske staten, et utvalg av Manns analyser av revolusjoner, USAs internasjonale dominans under den kalde krigen, utvikling av velferd og sosiale rettigheter i de velstående kapitalistiske landene i Vesten og det nyliberale gjennombruddet i Storbritannia og USA.

Den kapitalistiske staten

Chibber hevder at Manns teoretiske drøfting av «den kapitalistiske staten» i starten av *Sources 3* stemmer overens med den strukturalistiske marxismens vektlegging av at kapitalistiske investorinteresser begrenser statens spillerom.²⁶ Den marxistiske referansen er Fred Block som analyserte begrensninger for den kapitalistiske statens politikk: Statens inntekter og legitimitet er avhengig av private investeringer. Dette skaper et press for å opprettholde tillit blant investorer. Om staten fører en politikk som svekker næringslivets tillit, «straffes» den med investeringsnedgang, kapitalflukt, valutaspekulasjon, reduserte statsinntekter og misnøye i befolkningen, tap av kontroll og høy risiko for å miste regjeringsmakten.²⁷

Mann refererer til Blocks argument i sin drøfting av «den kapitalistiske staten», men han framhever at det bare er en av flere «krystallformer» statsmakten antar. Mann bruker her en analogi fra kjemien: Polymorfer er kjemiske stoffer som antar skiftende krystallformer avhengig av hvilke andre stoffer de forbinder seg med. Tilsvarende etablerer staten skiftende

²⁵ Chibber, «The Ghost of Theories Past», 448.

²⁶ Ibid. s. 444.

²⁷ Fred Block, «The Ruling Class Does Not Rule: Notes on the Marxist Theory of the State», i Fred Block, *Revising State Theory. Essays in Politics and Postindustrialism*. Philadelphia: Temple University Press 1987, 59–62. Blocks videre drøftinger tar for seg hvordan lavere klassers motmakt, kriser og krig suksessivt styrker statens «relative autonomi» i forhold til kortsiktige investorinteresser. Ibid., 62–67. I en sammenligning av økonomisk politikk i India og Sør-Korea framhever Chibber selv at statlig politikkvalg av industrialiseringsstrategi ble begrenset av hjemlige kapitalisters kontroll over investeringer. Se Vivek Chibber, *Locked in Place. State-Building and Late Industrialization in India*. Princeton/Oxford: Princeton University Press 2003.

krystallformer med andre maktnettverk avhengig av saksområde og maktbalanse mellom sosiale krefter.²⁸ I *Sources 2* eksemplifiserte Mann begrepet på følgende vis:

I dag kan den amerikanske staten anta en krystallform som konservativ-patriarkalsk-kristen en uke når den begrenser abortrettigheter og som kapitalistisk neste uke når den regulerer sparing-og-lån-skandalen. Den antar krystallform som supermakt i den påfølgende uka når den sender styrker til utlandet ut fra andre formål enn nasjonale økonomiske interesser.²⁹

I dette eksemplet framstilles den amerikanske staten tidlig på 1990-tallet som en polymorf, som dannet skiftende krystallformer med ideologiske, økonomiske og militære maktnettverk. Ingen krystallform har primat, de andre krystallformene kan ikke reduseres til den kapitalistiske formen, men de er heller ikke diametralt motsatt til den, bare forskjellige. Dette gir opphav til politisk kompleksitet.³⁰

Det strukturalistiske, marxistiske motargumentet vil være at selv om disse krystallformene ikke kan reduseres til hverandre, så etablerer den kapitalistiske økonomien fundamentale begrensninger for de andre maktformenes innvirkning på statlig politikk. Om regjeringens hovedanliggende er evangelisk misjonering og utenlandske militæreventyr (mer treffende for Bush juniors regjering tidlig på 2000-tallet enn for farens tidlig på 1990-tallet), så forutsetter dette at den løser sine bankkriser og bevarer investorers tillit.

USAs internasjonale dominans under den kalde krigen

Chibber hevder at jakt på profitt og internasjonal konsolidering av kapitalistiske eiendomsforhold er drivkraften i Manns analyse av «utbredelsen av amerikansk hegemoni og starten på den kalde krigen [...], heller enn forsvaret for demokratiske verdier og ønsket om å spre frihet».³¹ Chibbers bruk av begrepet «hegemoni» er upresist. For Mann varierer USAs internasjonale dominans mellom imperium og hegemoni, men Chibber har rett i at kapitalistiske eiendomsforhold har fortrinnsrett overfor demokrati i Manns drøftinger. Er det også korrekt å hevde at drivkraften bak USAs dominans og den kalde krigen er profitt og kapitalistiske eiendomsforhold?

²⁸ *Sources 2*, 75–76; *Sources 3*, 68.

²⁹ *Sources 2*, 736.

³⁰ *Sources 3*, 15.

³¹ Chibber, «The Ghost of Theories Past», 447–448.

Mann definerer imperier som sentraliserte, hierarkiske herredømmesystemer skapt og opprettholdt gjennom militær tvang og vold, der et kjerneterritorium dominerer de perifere territoriene. Direkte og indirekte imperier tar form av kolonistyre. I direkte imperier innlemmes erobrede periferier i kjernens styre, i indirekte imperier får lokale herskere noe autonomi. Til forskjell fra dette er uformelle imperier basert på sterkt asymmetriske maktforhold mellom stater som formelt er suverene. Disse uformelle imperiene kan videre inndeles i «kanonbåtimperier» støttet opp av kortvarige, intensive militæroperasjoner for å opprettholde kjernens makt og «mellommannsimperier» der lokale mellommenn i periferien mottar økonomisk og militær støtte fra kjernen og står for den nødvendige voldsmakten. Mann nevner også «økonomiske imperier» der kjernen bruker sine økonomiske maktressurser til å presse gjennom frihandel, eller gjennomføre «strukturtilpasninger», men konkluderer med at de ikke er imperier, men en mellomform mellom imperier og hegemoni.³² Til forskjell fra imperier utøver hegemonstater lederskap over andre suverene stater som anser dette som legitimt, eller i det minste normalt. Skillet mellom imperium og hegemoni tilsvarer i stor grad skillet mellom internasjonale herredømmeformer dominert av henholdsvis «tvang» og «samtykke» i tilnærminger inspirert av Gramsci innen internasjonal politisk økonomi.³³

Den marxistiske tradisjonen behandler sammenvevingen mellom kapitalistisk verdensøkonomi og statssystem (militære maktforhold blir sjeldent skilt fra statlige) når den bruker begreper som «imperialisme» («imperium» brukes sjeldent) og «hegemoni». For Mann kan denne sammenvevingen være begrenset. I *Sources 4* framhever han at USAs utenrikspolitikk under den kalde krigen både var uttrykk for kapitalinteresser og militærstrategiske interesser, men at kapitalinteressenes rolle var begrenset i de tunge strategiske konfrontasjonene.

Etter den andre verdenskrigen var USA internasjonalt dominerende økonomiske makt. I tidlig etterkrigstid hadde det rundt halvparten av verdens samlede nasjonalprodukt. Med opptrappingen av den kalde krigen ble USAs internasjonale militære makt projisert gjennom

³² *Sources 3*, 17–19. I en tidligere artikkel ble derimot «økonomisk imperier» inkludert under imperier av Mann. Se Michael Mann, «American Empires: Past and Present», i *Canadian Review of Sociology*, bd. 45, nr. 1, 2008.

³³ Gramsci analyserte hegemoni innen nasjonalstater som en type politisk klasseherredømme. Et slikt herredømme vil alltid forutsette bruk av «tvang» og «korrupsjon». Hegemoni bygger i tillegg på omfattende «samtykke», der en stor andel av undersåttene aksepterer herredømmet og anser det for å være i samsvar med egne interesser. Se Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*. London: Lawrence & Wishardt, 1973, 57–58, 80, 169–170. Innen internasjonal politisk økonomi anvendes Gramscis hegemonibegrep på internasjonale maktforhold. Antakelsen er at stater med internasjonalt dominerende kapitalistklasser også blir internasjonalt ledende hegemonstater som er i stand til å mobilisere oppslutning fra kapitalistklasser, og av og til også lavere klasser i andre viktige kapitalistiske stater. Den moderne klassikeren er Robert Cox, «Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method», i *Millennium – Journal of International Studies*, nr. 2, bd. 12, 1983.

et nettverk av militærbaser. Dets kriger ble ikke ført for å erobre territorium, men for å forsvare, eller installere klientregimer og bekjempe revolusjonære bevegelser. USA utøvde internasjonal politimyndighet, og påberopte seg å opprettholde så vel økonomisk som politisk frihet, det vil si kapitalisme og demokrati. Reelt var USA ifølge Mann en langt mer konsistent forsvarer av kapitalismen enn demokrati. USA søkte å etablere en internasjonal ordning med selvstendige stater, kapitalisme, fri adgang for amerikanske investeringer og handel og amerikansk tilgang til Midtøstens olje, med beskyttelse av amerikanske militærbaser. Europa, Øst-Asia og Midtøsten var sentrale områder i USAs «storområde» («Grand Area»)³⁴ En kommentar fra John Ikenberry er oppklarende: USA var en «seinutviklet stormakt» som i 1930-årene opplevde at de fleste av verdens regioner var stengt for amerikanske næringsinteresser gjennom imperier, blokker og interessesfærer. USA utenriktjeneste responderte med å forberede et økonomisk storområde opp gjennom den andre verdenskrigen og i tidlig etterkrigstid.³⁵

USAs lån til Storbritannia under krigen ble brukt til å fremme storområde-strategien. Lånene kom med krav om at Storbritannia måtte åpne imperiet for amerikanske handels- og investeringsinteresser. Det utløste «sterlingkrisa» i 1947. USA hadde bidratt ved å hindre Storbritannia i å devaluere pundet (det var etablert et fastkurssystem), eller beskytte det britiske imperiets handel. USA skiftet deretter til en mer langsiktig strategi basert på opplyste egeninteresser i storområdet. Den internasjonale økonomien skulle styrkes gjennom bistand til gjenoppbygging i Europa og Japan. Statsregulert kapitalisme med midlertidig valutakontroll hos mottakerne ble tolerert, så lenge mottakerstatene opprettholdt finansiell stabilitet og faste valutakurser. Opptappingen av den kalde krigen gjorde at den amerikanske regjeringen kunne overbevise Kongressen om nødvendigheten av bistand til Vest-Europa og Japan, som var vitale for USAs «storområde».³⁶

Mann henter her sin argumentasjon og referanser fra den «revisjonistiske skolen» innen kaldkrigshistoriografi. Den trekker tråden videre og argumenter for at USAs strategi i den kalde krigen var tiltak for å sikre «storområdet». Manns overordnede argument er derimot i samsvar med «postrevisjonistisk historiografi»: Den kalde krigen var primært styrt av autonome militære sikkerhetsinteresser som ble forsterket av ideologi. Begge parter ønsket at deres egen modell skulle beherske verden. Gjensidige mistanke forsterket av motstridende

³⁴ *Sources 4*, 24–26.

³⁵ G. John Ikenberry, «The last empire? American power, liberalism, and world order» i Ralph Schroeder (red.). *Global Powers. Michael Mann's Anatomy of the Twentieth Century and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press 2016, 265.

³⁶ *Sources 4*, 26–30.

ideologier drev supermaktene til å utvide sine uformelle imperier, og skjerpe kontrollen av periferistater, mens de utviklet kjernefysisk kapasitet til å utslette motparten. Trusselen om gjensidig utslettelse virket disiplinerende. Styrker fra USA og Sovjetunionen kjempet aldri direkte mot hverandre, og unngikk i å gå inn med egne styrker i motpartens interesseområde. Derimot førte de stedfortrederkrig mot hverandre ved å støtte klientregimer og opprørsbevegelser i Sør.³⁷

I den videre drøftingen framhever Mann at USAs internasjonale dominans under den kalde krigen varierte mellom regioner, og over tid. Den antok form av imperium, i noen regioner/perioder, hegemoni i andre. I tillegg varierte USAs strategiske interesser. USA etablerte et reelt hegemoni i Vest-Europa som ga rom for omfattende sosiale rettigheter båret opp av klassekompromisser med sterke, reformistiske arbeiderklasseorganisasjoner. I Øst- og Sørøst-Asia opprettet USA et uformelt imperium med støtte til anti-kommunistiske stedfortredere (samt formelt imperium i Japan under USAs okkupasjon 1945–52). USA bekjempet venstreorienterte nasjonalistiske og revolusjonære bevegelser, men fremmet også vellykkede jordreformer i Nordøst-Asia. USA støttet den tapende parten i borgerkrigene i Kina og Vietnam, mens det ble uavgjort i Koreakrigen. Mann hevder at USA likevel lyktes med en «brent jord»-taktikk som avskrekket andre sosialistiske revolusjonære i regionen. Fra 1980-årene ble USA en regional hegemonmakt som støttet overgangen til «middelklassedemokratier» blant allierte i regionen. Det ble muliggjort av sterk kapitalistisk industriutvikling fremmet av statlig støtte og japanske utlandsinvesteringer.

I Latin-Amerika og Karibia vedvarte USAs uformelle imperium fra første halvdel av århundret. Det var preget av kortvarige invasjoner, styre via stedfortredere, hemmelige operasjoner og støtte til oligarker og militærdiktaturer. Fordi regionen hadde lav strategisk prioritet, fikk kapitalistiske lobbygrupper stor innflytelse på USAs utenrikspolitikk. Marxistiske analyser er derfor treffende ifølge Mann. Med revolusjonen på Kuba i 1959 økte regionens strategiske betydning, og Washington ble noe mer autonom overfor amerikanske kapitalinteresser og lokale eliter. Kennedy-regjeringens «Alliance for Progress» inkluderte utjevne jordreformer. De var imidlertid halvhjertede eller mislykkede. Med noen unntak fortsatte USA å støtte høyreorienterte, autoritære regimer og militærdiktaturer for å sikre anti-kommunistisk stabilitet. Det oljerike Midtøsten hadde derimot høy strategisk prioritet, og kapitalinteressers innflytelse på USAs politikk var begrenset. USA sto der overfor nasjonalistisk, pan-arabisk og islamistisk anti-imperialisme og manglet regionale styrker og

³⁷ *Sources 4*, 30–33.

arabiske stedfortredere til å bekjempe disse. USAs stadig tettere allianse med Israel svekket lokale allianser. Problemene med å finne pålitelige lokale klienter viste seg i 1980-årenes stedfortrederkriger. Da fungerte Saddams Irak som stedfortreder mot Iran og sunni-islamistiske opprørere i Afghanistan som stedfortredere mot Sovjetunionen.³⁸

Manns argument om at Latin-Amerika og Karibia kan analyseres ut fra marxistisk analyse grunner paradoksalt nok i at det var få marxister der. Til tross for at regionen var ekstremt klassesdelt, var marxistiske bevegelser svake. Dette var en viktig forskjell fra Øst- og Sørøst-Asia. Der florerte venstreorienterte bevegelser fordi lokale eliter og kolonimyndigheter ble svekket av den andre verdenskrigen og antikolonialisme. Til forskjell fra dette sto Latin-Amerika utenfor krigen og en stabil sosial orden ble opprettholdt.

Den revisjonistiske skolen har et potensielt motargument mot Manns analyse av Øst- og Sørøst-Asia. Den hevder at USAs grunnleggende motiv var å holde Japan innenfor sitt «økonomiske storområde», militærstrategi og økonomiske interesser gikk sømløst over i hverandre.³⁹ Dette argumentet er blitt anvendt på USAs deltakelse i Koreakrigen (1950–53) og USAs økende engasjement i Vietnam fra 1950 (inklusive finansiering av Frankrikes krig mot Viet Minh, og støtte av den sørvietnamesiske regjeringen etter Frankrikes krigsnederlag og delingen av Vietnam i 1954).⁴⁰ Revisjonister åpner også for at økonomiske interesser gradvis ble nedtonet. I 1960-årene var Japans posisjon i storområdet konsolidert. Også en revisjonistisk kaldkrigshistoriker som Gabriel Kolko legger da hovedvekt på militærstrategiske motiver i analysen av USAs militære intervensjon i Vietnam.⁴¹

Manns analyse av USAs politikk i Øst- og Sørøst-Asia overbeviser ikke helt, så lenge han ikke konfronterer den revisjonistiske tesen. Argumentet hans om at USAs strategiske interesser veide tyngre i Øst- og Sørøst-Asia enn i Latin-Amerika, og at partikulære næringsinteresser derfor hadde mindre innflytelse, er derimot overbevisende. Uansett står Mann temmelig fjernt fra marxismen i analysene av det amerikanske kaldkrigsimperiet, og generelt i sine vurderinger av forholdet mellom kapitalisme og krig i «det lange 20. århundret». Som tidligere nevnt hevder han at den første verdenskrigen ikke kan forklares ut

³⁸ *Sources 4*, kap. 5.

³⁹ Den viktigste arkitekten bak USAs utenrikspolitikk i Europa og Øst-Asia i slutten av 1940-årene og begynnelsen av 1950-årene var Dean Acheson. I et intervju spurte historiker Ronald McGlothlen Achesons nære medarbeider Paul Nitze om Achesons prioritet var internasjonal økonomisk gjenoppbygging, eller oppdemming av kommunismen. Nitze svarte at de to var en og samme ting for Acheson. Ronald McGlothlen, *Controlling the Waves. Dean Acheson and U.S. Foreign Policy in Asia*. New York/London: W.W. Norton & Co. 1993, 203.

⁴⁰ Se for eksempel Bruce Cumings, *The Origins of the Korean War. Volume II. The Roaring of the Cataract 1947–1950*. Princeton: Princeton University Press 1990; Andrew J. Rotter, *The Path to Vietnam. Origins of the American Commitment to Southeast Asia*. Itacha/London: Cornell University Press 1987.

⁴¹ Gabriel Kolko, *Anatomy of a War. Vietnam, the United States and the Modern Historical Experience*. New York: Pantheon Books 1985.

fra imperialistisk rivalisering, slik det er vanlig i tradisjonen etter Hobson og Lenin. «Irrasjonelle statsledere», heller enn kapitalister er ifølge Mann ansvarlige for de fleste av «det lange 20. århundrets» kriger, inklusive dagens kriger mellom USA og dets fiender. Han hevder at om statslederne hadde lyttet mer til sine kapitalister, ville de ikke ha deltatt i så mange kriger.⁴²

Forklaringer av revolusjoner

Ifølge Chibber bruker Mann en strukturalistisk forklaring med hovedvekt på klasseforhold når han analyserer revolusjonen i Russland i 1917, og det feilslåtte revolusjonsforsøket i Tyskland i 1918.⁴³ Mann analyserer den russiske revolusjonen i 1917 og kontrasterer den med feilslåtte revolusjonsforsøk i Europa i perioden 1918-23, inklusive Tyskland i 1918.

Mann definerer revolusjoner som radikale og voldelige omveltninger av minst tre av de fire maktformene gjennomført av folkelige opprørsbevegelser.⁴⁴ I *Sources 3* presenterte han en rekke revolusjonsteorier som kom i kjølvannet av Theda Skocpol's moderne klassiker *The State and Social Revolutions*.⁴⁵ Skocpol og etterfølgere modifiserte den klassiske marxismens vekt på klassekamp som årsak til revolusjoner, oftest ved å koble klassekamp og svakhetstrekk i det gamle regimet/staten. Skocpol analyserte revolusjonene i Frankrike, Russland og Kina og knyttet svekkingen av staten i disse landene til militære nederlag, eller høye militærutgifter.

Mann følger opp, men med sin egen vri, der han i enda større grad enn Skocpol framhever militære forholds betydning. Han skiller mellom to typer svekking av staten: Redusert statlig infrastrukturell makt og splittede politiske eliter. Despotiske stater som er ekskluderende og undertrykkende, og samtidig infrastrukturelt svake eller fragmenterte, er de mest sårbare. Krigsnederlag har vært en viktig årsak til svekket infrastrukturell makt, samtidig som krig skaper nød som ansporer underklasser til opprør. Revolusjoner antar dessuten ofte form av borgerkriger der den militære maktbalansen avgjør om det sittende regimet mistet makten, og om de revolusjonære klarer å stå imot kontrarevolusjon.⁴⁶

I oppsummeringen av sin analyse av revolusjonen i Russland viser Mann til to årsaksrekker som forklarer utbruddet av revolusjonen. Den første gikk fra et autoritært og

⁴² Michael Mann, *Power in the 21st Century. Conversations with John A. Hall*. London: Polity 2011, 20.

⁴³ Chibber, «The Ghost of Theories Past», 444–445.

⁴⁴ *Sources 3*, 167.

⁴⁵ Theda Skocpol, *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge: Cambridge University Press 1979.

⁴⁶ *Sources 3*, 170–171; *Sources 4*, 247.

ekstremt ekskluderende styre som opprettholdt en sterkt konsentrert kapitalisme i storbyene til bred misnøye blant lavere klasser, både arbeidere og bønder. Den andre årsaksrekken gikk fra den første verdenskrigens militære massemobilisering som førte sammen bønder og soldater som utskrevne soldater, til Russlands militære sammenbrudd og den utbredte misnøyen blant soldatene. Dette svekket statens voldsmonopol, mens felles soldaterfaring og kontakter gjorde det mulig å samordne opprør i by og land. Kombinasjonen av militært sammenbrudd og de organiseringsmulighetene som ble skapt av militær masseutskrivning var avgjørende for at klassekamp og bred misnøye blant bønder og arbeidere ble til en revolusjon organisert og samordnet av Bolsjevikpartiet.⁴⁷

Den russiske revolusjonen fremmet en bølge av revolusjonsforsøk i perioden 1918–23, men de ble alle nedkjempet. Mann sammenligner den russiske revolusjonen med revolusjonsforsøkene i Tyskland, Østerrike, Ungarn og Italia. I disse landene var regimene mindre despotiske enn det russiske, lavere klasser var mer splittet og revolusjonsforsøkene startet etter krigen, da demobiliseringen av soldater var gjennomført. Særlig det siste står sentralt i Manns forklaring.⁴⁸ Analysen er, som Chibber skriver, strukturalistisk, og orientert mot klassekamp, men Mann framhever at den russiske revolusjonen ble mulig fordi den fant sted før den første verdenskrigen var avsluttet til forskjell fra de andre revolusjonsforsøkene. Selv om Mann er på talefot med marxister i denne analysen, gir han militære maktforhold en større forklaringskraft enn det som er vanlig blant dem.

I analysen av revolusjonsbølgen i Russland og Europa tar Mann i liten grad opp marxistiske forklaringer til debatt. Det gjør han derimot i analysen av Kina. I drøftinger av revolusjoner i den tredje verden har det vært glidende overganger mellom marxisme og «ny marxistisk» avhengighetsteori. Begge framhever normalt at det 20. århundrets revolusjoner etter 1917 fant sted i samfunn med en perifer posisjon i den kapitalistiske verdensøkonomien som skapte spenninger og konflikter som utløste revolusjon. Eric Wolf og Jeffrey Paige bruker dette argumentet, og begge framhever revolusjonære klasser i jordbruket. For Wolf er den revolusjonære klassen «mellombønder», selveiende bønder som dyrker sin egen jord uten bruk av lønnet arbeid. For Paige er de revolusjonære klassene migrantarbeidere og leilendinger tilknyttet «eksporteklaver», som er på vei til å bli integrert i den framvoksende kapitalismen.⁴⁹ Et nyere bidrag av John Foran er eklektisk multikausalt, snarere

⁴⁷ *Sources* 3, 190.

⁴⁸ *Sources* 3, 206–207.

⁴⁹ Eric R. Wolf, *Peasant Wars of the Twentieth Century*. Harper Torchbooks 1969; Jeffrey M. Paige, *Agrarian Revolution. Social Movements and Export Agriculture in the Underdeveloped World*. New York: Free Press 1975.

enn marxistisk, men også han framhever perifer posisjon i det kapitalistiske verdenssystemet. Revolusjoner har ifølge ham skjedd i land med «avhengig kapitalistisk utvikling» der integrasjon i den globale kapitalismen fremmet økonomisk vekst, men også skeiv fordeling på bekostning av brede sosiale grupper. Når det går sammen med et ekskluderende og personbasert politisk system og en sterk, politisk «motstandskultur», vil økonomisk nedgang kunne utløse revolusjon, om det finnes et «verdenssystemisk mulighetsrom». Foran anvender blant annet denne analysen på Kina.⁵⁰

I analysen av den kinesiske revolusjonen har Mann en rekke innsigelser mot Foran, det inkluderer også Forans økonomiske forklaringer.⁵¹ Kinas økonomiske vekst i forkant av revolusjonen skyldtes i liten grad innlemming i den kapitalistiske verdensøkonomien. Mye av veksten ble drevet av industriutvikling i Kinas kystbyer, og utvikling av tungindustri og bearbeidende industri i Manchuria (erobret av Japan i 1931). Denne industrialiseringen var lite integrert i internasjonal kapitalisme. 1930-årskrisa var heller ikke utløsende for revolusjonen, slik Foran hevder. Landet ble vernet av økonomisk tilbaketilleggenhet, manglende nasjonal integrasjon av økonomien og et lavt volum av utenrikshandel.⁵²

Mann er også kritisk til klasseanalyser som identifiserer «revolusjonære klasser». Wolf hevdet som nevnt at «mellombønder» var en revolusjonær klasse, i tillegg framhevet han «frie bønder» i marginale områder. Begge grupper hadde tilstrekkelig autonomi fra godseierkontroll til å gjøre opprør, mens deres levemåte var truet av kommersialisering. Bønder i marginale områder var også mindre hemmet av statlig kontroll enn andre bønder.⁵³

Mann godtar Wolfs argument om at bønder i marginale fjellområder ble rekruttert til revolusjonen, men presiserer at dette skyldtes militære maktforhold, ikke egenskaper ved lokale bondeklasser, eller produksjonsmåter. KKP etablerte sine baseområder i perifere, utilgjengelige fjellområder for å kunne bygge opp baseområder uforstyrret av militære motstandere, og rekrutterte fra den lokale bondebefolkningen i disse områdene.

Videre bestriker Mann argumentet om mellombønder. Det var lettere for KKP å mobilisere fattige bønder enn mellombønder. KKP's omfordelingspolitikk gjorde mange av disse til mellombønder, noe som skapte et inntrykk av mellombønders store betydning. Det

⁵⁰ John Foran, *Taking Power. On the Origins of Third World Revolutions*. Cambridge: Cambridge University Press 2005, 18–23, 46–57.

⁵¹ *Sources* 3, 419–421.

⁵² *Sources* 3, 115.

⁵³ Wolf, *Peasant Wars*, 291–294.

viktige spørsmålet for Mann er hvordan kommunistene klarte å mobilisere bøndene, ikke hvilket klassesegment som var mest revolusjonært.⁵⁴

Militær strid mellom stater forklarer i større grad den kinesiske revolusjonen enn Kinas posisjon i verdensøkonomien. Japans invasjon av Kina berget KKP fra regjeringsstyrkenes stadig mer truende militære angrep og svekket den territorielle kontrollen til regjeringen. KKP kunne konsolidere sin posisjon i fjerntliggende baseområder og bygge opp militær styrke, mens regjeringsstyrkene ble svekket av kampene med japanerne. Den påfølgende krigen mellom Japan og USA hindret japansk kontroll over hele Kina, eller en avtale mellom Japan og den kinesiske regjeringen.⁵⁵ Med invasjonen ble det mulig for partiet å etablere seg lokalt. Det skjedde først ved å spille på motsetninger mellom lokale eliter, heller enn å konfrontere disse elitene i sin helhet. Gradvis dannet KKP så lokale militser og en rekke politiske og økonomiske institusjoner med nok makt til å overvinne lokale eliter og disiplinere de lokale bondesamfunnene. Under borgerkrigen begynte de så å mobilisere bondemassene med radikal jordreform. Politisk-organisatorisk kløkt, disiplin og ideologisk styrke var viktigere enn partiets klassegrunnlag.⁵⁶

Det foregående avviker mer fra marxistiske antakelser enn analysen av revolusjonsbølgen i Russland og Øst-Europa. Det kan forklares med at den kinesiske revolusjonen tok form av en langvarig borgerkrig, og i første rekke bør forklares ut fra militære forhold i henhold til Manns prinsipp om maktformenes autonomi. Politisk organisering og ideologi trekkes også inn. Ikke klasser, produksjonsmåter og «sosiale krefter», men politisk organisering og ideologi var avgjørende for KKP's kontroll over kinesiske lokalsamfunn, og anvendelse av denne kontrollen til å bygge opp militær styrke. Argumentene til Mann står etter mitt skjønn sterkt. Marxister har noe å lære fra ham om revolusjon.

Arbeiderbevegelse, velferdsstat og amerikansk eksepsjonalisme

I perioden 1945–1975 hadde de rike, vestlige landene unormalt høy og stabil vekst med grunnlag i kombinasjonen av raskt voksende masseforbruk og stadige

⁵⁴ *Sources* 3, 418–419.

⁵⁵ *Sources* 3, 421–422. Etter mitt syn tar ikke Mann tilstrekkelig høyde for den gryende kalde krigens betydning for den kinesiske revolusjonen. Til tross for svekkelsen av regjeringsstyrkene i krigen mot Japan, ville revolusjonen neppe hadde vært mulig om USA og Sovjetunionen begge hadde fortsatt å støtte Chiang Kai-sheks regjering i Kina, slik de gjorde i tidlig etterkrigstid. Se Odd Arne Westad, *Cold War and Revolution. Soviet-American Rivalry and the Origins of the Chinese Civil War 1944–46*. New York: Columbia University Press 1993; Odd Arne Westad, *Decisive Encounters. The Chinese Civil War, 1946–1950*. Stanford CA: Stanford University Press 2003.

⁵⁶ *Sources* 3, 403–411.

produktivitetsforbedringer. Sterke fagforeninger sikret at den økonomiske politikken opprettholdt høy sysselsetting med moderat inflasjon, og produktivitetsveksten ble fordelt relativt jevnt mellom arbeid og kapital.⁵⁷ Dette gikk sammen med utbygging av velferdsstater, men det var viktige forskjeller mellom de ledende kapitalistiske statene. Ifølge Chibber vektlegger Mann politisk mobilisering av lavere klasser og klassekamp i sine analyser av velferdsstater, mens han kritiserer alternative, statssentrerte forklaringer.⁵⁸

I sin komparative drøfting av sosiale rettigheter bruker Mann Gösta Esping-Andersens skille mellom «liberale», «sosialdemokratiske» og «konservative» velferdsregimer. Den liberale versjonen er et minimumsvelferdsregime med liten omfordeling, der velferden er begrenset til marginale grupper ved behovstesting. Det sosialdemokratiske velferdsregimet har universelle velferdsrettigheter med betydelig omfordeling. Det konservative er et ikke-universelt, men omfattende velferdsregime med ytelser som varierer med familie- og yrkesstatus og er basert på innbetaling.⁵⁹

Hos Mann blir dette regionale modeller. Han kaller den liberale modellen «anglo». Den inkluderer Storbritannia og dets hvite nybyggerkolonier USA, Canada, Australia og New Zealand. Den sosialdemokratiske modellen døpes om til «nordisk». Den består av Danmark, Norge, Sverige og Finland. De kontinentaleuropeiske statene Østerrike, Belgia, Frankrike, Tyskland, Italia, Nederland, Spania og Sveits faller inn under den konservative modellen som Mann kaller «euro».⁶⁰ I hver region har statene utviklet fellestrekk gjennom samhandling, felles kultur og politiske institusjoner, for anglo-landenes del uten geografisk-territoriell nærhet.

Videre historiserer Mann Esping-Andersen ved å behandle de historiske utviklingsbanene til de tre regionene fra mellomkrigstid til den situasjonen Esping-Andersen beskrev for 1980-årene. Mann foretar en mer inngående drøfting av klasseforhold og sosiale rettigheter i USA, som skiller seg ut, også blant anglo-statene, med svake velferdsrettigheter og skeive maktforhold mellom arbeid og kapital.

Mann konkluderer drøftingen av sosiale rettigheter i *Sources 3* med at klassekamp bedre forklarer utvikling av velferdssystemer enn rivaliserende forklaringer. Viktige deler av

⁵⁷ *Sources 4*, 136–137.

⁵⁸ Chibber, «The Ghost of Theories Past», 446–447.

⁵⁹ Gösta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press 1990.

⁶⁰ *Sources 3*, 286–287. Mann lanserte regioner som empirisk kategori i Michael Mann & Dylan Riley, «Explaining macro-regional trends in global income inequalities 1950–2000», i *Socio-Economic Review*, nr. 1, bd. 5, 2007. Regionene «Latin-Amerika», «Øst-Asia» og «Sør-Asia» ble drøftet i tillegg til de tre tidligere nevnte. Mann og Riley undersøkte inntektsfordeling i og mellom regioner. De fant stor likhet i utviklingen i hver region, ikke-konvergens mellom regioner, mens regionenes relative posisjon i forhold til hverandre skiftet.

velferdsutviklingen ble drevet av arbeidermobilisering, klasseallianser mellom arbeidere og middelklasser eller arbeidere og småbønder. Også «reform ovenfra» var i stor grad drevet av klassekamp. Statseliter, reformorientert næringsliv eller sosialt orienterte kirkesamfunn fremmet velferdsreformer for å dempe sosial uro. Styrkeforholdet i klassekampene ble endret av de store internasjonale begivenhetene i «katastrofenes tidsalder», de to verdenskrigene og 1930-årskrisa. Den sistnevnte svekket de sittende regjeringene. Det førte til at USA gikk til venstre, mens Storbritannia gikk til høyre.⁶¹

Ved utgangen av den andre verdenskrigen var angloene ledende i velferd. Med unntak av USA hadde krigens oppofrelser fremmet samarbeid på tvers av klasser som bidro til et gunstig ideologisk klima for økt velferd. Angloene hadde også noe lavere inntektsulikhet enn de andre regionene, mye som følge av progressiv beskatning under krigen.

Velferdsutbyggingen fortsatte og beskatningen ble ytterligere progressiv. I 1950-årene kom høyreorienterte regjeringer til makten i de fleste av landene, og velferdsutbyggingen stoppet opp. Angloene ledet fortsatt i velferd og sosial likhet rundt 1960, men i de kommende tiårene ble de forbigått først av Norden, så av euroene.

I Norden styrket den tyske okkupasjonen av Danmark og Norge og den vanskelige nøytraliteten i Sverige solidariteten i befolkningen. I Finland skjedde det en venstredreining etter krigen da den høyreorienterte regjeringen som hadde vært alliert med Tyskland under krigen, ble diskreditert. Landene hadde utviklet korporativisme under 30-årskrisa og den andre verdenskrigen, etter krigen gikk de i retning korporativt sosialdemokrati. Statene gjennomførte pensjons- og helsereformer og førte en «aktiv arbeidsmarkedspolitik» med inngrep i markedet for å omfordele mellom stat og marked, klasser og kjønn.

I mellomkrigstida var de fleste eurolandene politisk polarisert med fascistiske eller sterkt høyreorienterte styrer og begrensede sosiale rettigheter. Etter krigen var det ekstreme høyre diskreditert, og kommunistpartiene – med unntak av Frankrike og Italia – svekket. Konservativ kristelige partier beveget seg innover mot sentrum (i Frankrike sekulære, konservative partier). Det ble utviklet «rød-svarte kompromisser» mellom sentrumsorienterte kristelige og moderate sosialistiske partier kombinert med korporativisme. Det la grunnlag for velferdssystemer som opprettholdt yrkeshierarkier og tradisjonelle familiemønstre, men fremmet noe omfordeling.⁶²

Klassekompromiss institusjonalisert gjennom korporativisme later til å være Manns forklaring på at velferdsstatene holdt bedre i Norden og i eurolandene enn i anglo-landene. I

⁶¹ *Sources 3*, 312–314.

⁶² *Sources 4*, 133–135, 140.

alle regioner ble velferdsstaten utsatt for press ettersom skattebyrden med å finansiere den tiltok. Angloene var mest sårbare, deres velferdsstater ble ikke beskyttet av korporative systemer. Trepartsforhandlinger mellom arbeidsgivere, fagforeninger og stat var frivillige. Thatcher satte strek da hun lot være å invitere fagforeningene til Downing Street 10.⁶³

Mann vil også å forklare hvorfor USA som det eneste anglo-landet ikke har et arbeiderparti og et svakere velferdssystem enn andre anglo-land. Angloene arvet alle flertallsvalgkretser der vinneren tok alle mandater i valgkretsen fra Storbritannia. Det ga opphav til topartisystemer som opprinnelig var dominert av konservative og liberale partier (republikanere og demokrater i USA). Ut av allianser mellom liberale partier og arbeidere («lib-lab-allianser») vokste det fram ikke-sosialistiske arbeiderpartier som i mellomkrigstida erstattet de liberale partiene som viktigste motpol til de konservative partiene, med unntak av USA.⁶⁴

I *Sources 2* drøftet Mann årsaker til at USA ikke fikk noe arbeiderparti før 1914. Det følges opp med en drøfting av perioden 1890–1930 i *Sources 3* oppsummert med overskriften «arbeiderbevegelse, men ikke arbeiderklasse». De to dominerende partiene hadde sine velgerbaser i henholdsvis de industrielle nordstatene (republikanere) og de agrare sørstatene (demokrater). Begge mobiliserte på tvers av klasser. Det republikanske partiet ble gradvis omdannet til et konservativt næringslivsparti, mens demokratene begynte å mobilisere arbeidere i nord, mens de beholdt sin hvite velgerbase i sør. Fagforeningene ble støttespillere til demokratene, men det var dårlige betingelser for selvstendig, politisk arbeiderklasseorganisering. Mann argumenterer for at USAs lovverk og domstoler var sterkere og mer pro-kapitalistiske enn i Europa. Den militære undertrykkningen av arbeiderorganisering var også sterkere enn i Europa (med unntak av Tsar-Russland). Både statlige militære styrker og arbeidsgiveres paramilitære styrker ble satt inn mot arbeiderprotest. Undertrykkningen rammet særlig arbeiderorganisering i brede industriforbund, samt streiker og demonstrasjoner ledet av sosialister. Fagforeningene tilpasset seg med en lokal organisering ut fra fag, og ved å avgrense seg til økonomiske spørsmål.⁶⁵

⁶³ *Sources 4*, 140, 161.

⁶⁴ *Sources 3*, 311–312; *Sources 4*, 138.

⁶⁵ *Sources 2*, 644–659; *Sources 3*, 70–74. I en kommentar til Mann framhever Liliana Riga at myndighetens tiltak overfor masseinnvandringen fra sørlige, østlige og sørøstlige deler av Europa i «den progressive perioden» (1890–1920-år) svekket USAs arbeiderbevegelse. Et flertall av arbeidere innenfor tilvirkningsindustri, gruvedrift og transport var født utenfor USA og manglet statsborgerlige rettigheter. Myndighetene satte i verk omfattende «amerikaniseringsprogram» der tildeling av statsborgerkap ble brukt som gulrot, mens deltakelse i streiker eller sosialistisk virksomhet kunne føre til utvisning. Se Liliana Riga, «Ethnicity, class and the social sources of US exceptionalism» i Ralph Schroeder (red.), *Global Powers*.

Den internasjonale krisa trakk USA mot venstre. Roosevelt ble valgt til president, og tiltrådte i 1933. Populistisk og venstreorientert sosial protest tiltok utover i 1930-årene, og Roosevelt fulgte velgermassene mot venstre. Da næringslivet nektet å inngå kompromisser om arbeiderlovgivning, støttet han «Wagner Act» i 1935 som styrket retten til arbeiderorganisering og streik. Andelen fagorganiserte arbeidere økte og den moderate industriføderasjonen AFL ble utfordret av det mer radikale CIO. Antall streiker økte utover i 1930-årene til tross for massearbeidsløshet. Regjeringen satte i verk midlertidige hjelpeprogrammer, støtteprogram for jordbruket og lanserte et offentlig pensjonssystem gjennom «Social Security Act».

Mann framstiller New Deal-koalisjonen som en «lib-lab-alliance» som stoppet opp i utviklingen mot å bli et arbeiderparti. Koalisjonen var avhengig av støtte fra Sørstatsdemokratene som var dominert av godseiere og industrialister, mens svarte og fattige hvite manglet stemmerett. Sørstatsdemokratene var positive til regjeringens støtteprogrammer, men ikke til dens omfordelingspolitikk. De bekjempet streiker og splittet arbeiderklassen med rasepolitikk. Mann beskriver dette som regelrett et trepartisystem av republikanere, demokrater og sørstatsdemokrater. Roosevelt var avhengig av støtte fra sørstatsdemokratene og tilpasset sin velferdspolitik. Den ble også begrenset av hensyn til budsjettbalanse. New Deal skapte et delt velferdsregime med føderale, universelle pensjoner til et øvre sjikt av lønnsarbeidere ut fra deres inntjening. Svarte og kvinner var i stor grad utelukket, siden systemet ikke gjaldt for jordbruk eller for tjenerne. Andre velferdstjenester ble administrert lokalt, med beskjedne ytelser og behovstesting.⁶⁶

Under krigen økte arbeiderbevegelsens styrke og den sosiale solidariteten i Storbritannia, Australia, New Zealand og Canada. Lavere klasser ble belønnet for sine oppofrelser med nye velferdstjenester, og opinionen gikk til venstre. I Storbritannia ble Labour og fagforeninger innlemmet i en samlingsregjering og begynte planleggingen av etterkrigstidas velferdsstat. En Labour-regjering i 1945 fortsatte dette arbeidet. Derimot rammet ikke krigen i USA den hjemlige sivile sektoren og opinionen gikk til høyre. Arbeiderbevegelsen ble her ansett som en særinteressegruppe. Sympatien tilfalt de væpnede styrkene som kjempet ute. I 1944 ble det utviklet omfattende velferdsprogrammer for veteraner. Taft-Harley-lovverket i 1947 og den kalde krigen svekket fagforeningene. Rundt 1960 var USAs fagorganisering lavere enn i andre avanserte kapitalistiske land.

⁶⁶ *Sources* 3, 251–257, 260–264, 268–269.

Til tross for høyredreining vedvarte mye av Roosevelt-periodens økonomiske politikk etter krigen. Beskatningen var progressiv, selv om den gradvis ble uthulet av unntak. Myndighetene praktiserte keynesiansk etterspørselsstimulering gjennom landbrukssubsidier og høye militærutgifter. Velferdsordningene vedvarte, men med unntak for alderspensjon ble de ikke utvidet. Keynesianismens ideologiske makt var begrenset. Til forskjell fra Europa gikk faktisk keynesiansk politikk i USA sammen med en dominerende frimarkedsideologi.⁶⁷

USAs velferdskoalisjon var avhengig av støtte fra rasistiske sørstatsdemokrater, velferdsreformene ble derfor tilpasset hvite arbeidere. I 1960-årene ble USAs arbeiderbevegelse ytterligere svekket da rasemotsetningene ble politisert, og borgerrettighetsbevegelsen mobiliserte for politiske og sosiale rettigheter. Kennedy- og, særlig, Johnson-regjeringene svarte med politiske og sosiale utjevningstiltak. Mens demokratene mobiliserte svarte velgere, skiftet mange hvite arbeiderklassevelgere og sørstatsvelgere stemmegivning til høyreorienterte republikanske kandidater.⁶⁸ Både den sosiale basisen og det ideologiske grunnlaget for velferdsstat og keynesianisme var dermed svake da krisa startet i 1970-årene, og nyliberale ideer begynte å fenge an.

I drøftingene av velferdsstat og arbeiderbevegelse i rike, vestlige kapitalistiske stater framhever Mann at velferdsstatene etableres og stabiliseres gjennom klassekompromisser med grunnlag i en sterk arbeiderklasse, der institusjonaliserte korporative systemer er særlig sterke. En slik klassedynamikk kan forstyrres av kryssende konfliktlinjer. USAs raseskille spiller en viktig rolle i forklaringen av hvorfor landet mangler et arbeiderparti og har en svak fagbevegelse. De to verdenskrigene og 1930-årskrisa var «sporskiftere» med stor innvirkning på styrkeforhold mellom klasser og klassekompromisser. Ideologiske forhold som USAs vedvarende økonomiske liberalisme, eller nasjonalisme styrket av krigserfaringer påvirket klassemobilisering og klassekompromisser. Dette er ingen rettlinjert framstilling av klassekamp som velferdsstatens drivkraft, men gjennomgangen er beslektet med marxismen.

Likevel har Manns analyse av utviklingen av sosiale rettigheter i mellomkrigstida blitt kritisert fra marxistisk hold. Dylan Riley hevder at Mann i *Sources 3* bygger på en «normalmodell» der kapitalismen har en iboende tendens til å fremme liberale og sosialdemokratiske institusjoner gjennom klassekonflikter og påfølgende institusjonaliserte klassekompromisser. Denne utviklingen kan imidlertid forstyrres av andre maktformer.⁶⁹

⁶⁷ *Sources 4*, s. 43–59.

⁶⁸ *Sources 4*, s. 59–65.

⁶⁹ Dylan Riley, «Routes or Rivals: Social Citizenship, Capitalism and War in the Twentieth Century», i *Contemporary Sociology: A Journal of Reviews*, bd. 42, 2013, 487.

Manns paradigmatisk case er ifølge Riley Storbritannias lib-lab-allianse. Labours framgang førte til at Det liberale partiet lanserte sosialprogrammer og progressiv beskatning tidlig i det 20. århundret for å holde på sine arbeiderklassevelgere. Representanter fra Labour deltok i en koalisjonsregjering under den første verdenskrigen. I 1929 dannet Labour regjering alene med støtte fra Det liberale partiet.⁷⁰

Riley kritiserer Mann for å legge lib-lab-modellen til grunn i analysen av New Deal-koalisjonen. Kapitalistisk lib-lab-normalutvikling ble forstyrret av sørstatsdemokratene. Sørstatsdemokratene var imidlertid ifølge Riley en integrert del av New Deal-koalisjonen. Alliansen mellom industriarbeiderklasse og plantasjearistokratiet og dets etterfølgere hadde lange røtter. New Deal-koalisjonen styrket regionale, militante industriarbeiderklasser på bekostning av «direkte produsenter» i landbruket, som de svarte leilendingene i sør, mens større landeiere og utvalgte industrieiere fikk statlig støtte. Regimer i Spania, Italia og Ungarn tidlig i det 20. århundret er bedre historiske paralleller for dette enn Storbritannia.⁷¹

Riley har også innsigelser når det gjelder Storbritannia. Lib-Lab-alliansen skyldtes britiske særtrekk. Tidlig industrialisering gjorde det mulig for det Liberale Partiet å etablere en allianse mellom industrieiere og arbeidere mot godseiere, dette til forskjell fra USAs allianse mellom plantasjeeiere og arbeidere. Videre knytter Riley alliansen til britisk «sosialimperialisme», de liberale mobiliserte arbeidere i forsvar for imperiet.⁷² Rileys posisjon blir da at lib-lab-alliansen ikke var uttrykk for noen «kapitalistisk normalutvikling» av sosiale rettigheter, men skyldtes særtrekk ved britisk kapitalistisk utviklingen og internasjonale militære maktforhold.

Rileys forklaring av Storbritannias særpreg er ikke overbevisende, Canada, Australia og New Zealand fulgte også lib-lab-modellen. Deres liberale partier mobiliserte arbeiderklassevelgere, deretter vokste det fram ikke-sosialistiske arbeiderpartier. Men disse statene industrialiserte ikke tidlig, og de hadde ikke et imperium å forsvare. Riley påviser derimot at USA ikke passer inn i lib-lab-modellen. Hans kritikk vil kunne innpasses i Manns analyse. Sørstatsdemokratene bør da betraktes som en integrert del av demokratenes sosiale base, tuftet på førkapitalistiske klasseinteresser i en rasedelt økonomi. Dette hindret framveksten av et eget arbeiderparti og svekket USAs velferdssystem.

Nyliberalismens framvekst

⁷⁰ *Sources* 3, 293–294.

⁷¹ En annen parallell kunne være populistiske regimer i Latin-Amerika mellom 1930- og 1970-årene.

⁷² Riley, «Routes or Rivals», 488–489.

Chibber skriver at Mann i sin analyse av nyliberalismens framvekst avviser gjengse sosiologiske forklaringer som legger vekt på ideologiske røtter, og i stedet knytter nyliberalismen til den voksende finanssektorens politiske makt.⁷³ Jeg skal her se vurdere om dette stemmer for Manns analyse av gjennombruddene til Thatcher og Reagan.

Mann drøfter nyliberalismen i forlengelsen av sin komparative drøfting av velferdsmodellenes ujevne utvikling i «gullalderen» 1945–1975. I 1970-årene var det økonomisk nedgang i rike land med skjerpet konkurranse innen tilvirkningsindustri, overakkumulasjon av kapital og redusert vekst. Den tidligere kombinasjonen av høy økonomisk vekst og mild inflasjon ble erstattet av «stagflasjon», økonomisk stagnasjon og voksende arbeidsløshet i kombinasjon med høy inflasjon. Forsøk på keynesiansk, motsyklisk etterspørselsstimulering gjennom offentlige budsjettunderskudd slo feil.⁷⁴

Investeringstakten falt i tilvirkningsindustrien, mens den økte i finanssektoren. Økonomisk stagnasjon og dreiningen fra industri til finans begynte tidligere i USA og Storbritannia enn i andre avanserte kapitalistiske land. Finanssentre i de to landene var sterke som følge av deres valutaers posisjon som (fortidige/nåtidige) internasjonale reservevalutaer, men USAs New Deal-reguleringer begrenset finanskapitalens spillerom. City of London fungerte som fristed for amerikanske investeringsbanker med dollar som viktigste valuta. Dette «eurodollarmarkedet» spekulerte mot dollaren. Nixon-regjeringen avvirket fastkursen for dollar i 1971 og blokkerte forsøk på å gjenopprette et internasjonalt fastkurssystem i 1973. Finanskapitalens vekst fortsatte i 1970-årene. USA liberaliserte kapitalkontoen i 1974 og høynet sentralbankrentene i 1979. Det bidro til at Wall Street ble sentrum for internasjonal finans.⁷⁵

Nyliberalismen ble en politisk kraft i løpet av disse prosessene med valgseirene til Thatcher i 1979 og Reagan i 1980. Nyliberalismen bekjempet etterkrigstidas sosiale medborgerskap i de avanserte kapitalistiske landene med sterke arbeiderbevegelser, kollektive forhandlinger og statlig omfordelings- og velferdspolitik. Den angrep også Bretton-Woodssystemets begrensninger på kapitalbevegelser og u-landenes importsustitusjonsbaserte industrialiseringsstrategi. Nyliberalismen har hatt et bredt nedslagsfelt i store deler av verden. Likevel hevder Mann at dens innflytelse overvurderes. Det er først og fremst i USA og Storbritannia at nyliberal ideologi er blitt hegemonisk.⁷⁶ USA

⁷³ Chibber, «The Ghost of Theories Past», 442.

⁷⁴ *Sources 4*, 146–147.

⁷⁵ *Sources 4*, 140–142.

⁷⁶ *Sources 4*, 129–130, 47; Mann, «Response to the critics», i Ralph Schroeder (red.) *Global Powers*, 312.

hadde et forsprang fordi frimarkedsideologi som før nevnt dominerte der til tross for faktisk keynesiansk politikk.

Mann kontrasterer sin analyse av den nyliberale bevegelsen med den kanskje mest kjente marxistiske drøftingen, David Harveys *A Brief History of Neoliberalism*. Ifølge Harvey er nyliberal teori om frie markeder, privat eiendom, frihandel og begrensninger på staten underordnet nyliberal praksis som handler om å omorientere kapitalakkumulasjonen, styrke økonomiske eliter og reversere tidligere klassekompromisser. Dette prosjektet er ifølge Harvey sosialt og politisk ustabil, og må derfor ofte understøttes av autoritært styre, kulturkonservativisme, eller nasjonalisme.⁷⁷

Harveys kobling mellom det nyliberale prosjektet og en konservativ, sterk stat er for funksjonalistisk og økonomistisk for Mann. Han framstiller i stedet den nyliberale bevegelsen som en bred koalisjon og skiller mellom fire partnere i den nyliberale bevegelsen i tråd med IEMP-skjemaet:

I - Prinsipiell ideologisk nyliberalisme med vektlegging av markeder og individualisme

E - Kapitalinteresser

P - Politiske eliteinteresser

M - Konservative interesser av moral, lov og orden, nasjonalisme og militarisme⁷⁸

Dette virker temmelig anstrengt. De konservative interessene favner videre enn militærkategorien. Som vi skal se seinere, refererer Mann mye til ideologisk kristen konservativisme i drøftingen av USA. Hans sentrale argument er imidlertid at nyliberalismens styrke i USA og Storbritannia henger sammen med at den var alliert med en distinkt konservativ bevegelse med interesser som ikke kan reduseres til kapitalinteresser. Statene i Storbritannia og USA dannet krystallformer som nyliberale og konservative. Seinere ble nyliberalismen mainstreamet i 1990-årene under sentrum-venstre-regjeringene til Blair og Clinton.

Mann legger stor vekt på finansinteresser i analysen av det nyliberale gjennombruddet i Storbritannia. Der var det i 1970-årene en dragkamp mellom stram budsjettpolitikk for å holde pundet sterkt av hensyn til finanssektoren og keynesiansk politikk med budsjettunderskudd for å opprettholde sysselsettingen. Det skapte svingninger mellom økonomisk overoppheting og innstrammingspolitikk med budsjettunderskudd, inflasjon og

⁷⁷ David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, 2005, 2, 19, 64–86. Se også David Harvey, «Nyliberalismen og gjenopprettelsen av klasseherredømmet», i *Agora*, nr. 1, 2011, 125–128.

⁷⁸ *Sources* 4, 131.

spekulasjon mot pundet. Dette ga opphavet til en nyliberal mobilisering drevet av City of London, som brukte finanspresse og konservative tankesmier som talerør.⁷⁹

Gruvearbeiderstreiker tidlig i 1970-årene bidro til å felle den konservative Heath-regjeringen. Callaghans nye Labour-regjering forsøkte forgjeves å få med partene i arbeidslivet på begrensninger på lønns- og prisøkninger. Storbritannia manglet institusjoner for en slik korporativ strategi. Ledelsen i Labour ble utfordret fra partiets venstrefløy, næringslivet reagerte med kapitalflukt. Pundet falt kraftig, og regjeringen måtte godta et ydmykende IMF-program. Dette banet veien for Thatchers valgseier i 1979. Opprettholdelse av ro og orden var en fanesak, fengslingsraten økte under hennes styre og hennes regjering ble styrket av den nasjonalistiske bølgen rundt krigen om Falkland/Malvinas i 1982.⁸⁰

Denne analysen ser ikke ut til å være noe stort problem for en strukturalistisk marxisme som framhever at kapitalisters investeringsbeslutninger begrenser politikken spillerom. Den kan med god grunn argumentere for at finanssektoren spilte en svært viktig rolle i den nyliberale bevegelsen og at Thatcher, uavhengig av eventuell ikke-økonomisk konservativisme, vant fram med sitt program fordi kapitaleiere var uvillige til å investere i Storbritannia. Manns framheving av konservativ nasjonalisme kan kanskje forklare Thatchers langvarige periode ved makten og de muligheter det ga for dyptgripende nyliberale reformer, men hovedinntrykket er likevel at det er overflødig. Hva da med Reagan-revolusjonen i USA?

Til forskjell fra Storbritannia var fagbevegelsen i USA som tidligere nevnt kraftig svekket før den nyliberale offensiven. Omfordeling gjennom velferd og beskatning var også blitt svekket. Stagflasjonen og frykt for å miste middelklassevelgere begrenset Carter-regjeringens (1977–1981) omfordelingspolitikk. De fattige var desillusjonerte og deltok mindre i valg, rasespørsmål gjorde hvite arbeidere mindre lojale overfor demokratene enn tidligere. Det vokste fram en konservativ ideologisk reaksjon mot 1960-årenes «utskeielser» båret fram av konservative kristne. Reagans presidentkampanje kombinerte disse strømningene med nyliberalisme. Den angrep «big government», lovet skatteletter og angrep fagforeninger. Den fikk bred støtte fra næringslivet og fra det kristne høyre. Reagans appeller om frihet for delstater inneholdt kodete rasistiske budskap, og han mobiliserte det kristne høyre. Han vant valget i 1981 med oppslutning fra hvite arbeidere, katolikker, evangeliske protestanter og sørstatene. Mye av hans offentlige politikk var ikke i samsvar med nyliberalismen: Offentlige utgifter vokste gjennom militær opprustning. Sammen med skatteletter førte det til store budsjettunderskudd. Jordbruk, luftfartsteknologi og høyteknologi

⁷⁹ *Sources 4*, 141.

⁸⁰ *Sources 4*, 148, 152, 153.

ble subsidiert, og regjeringen manipulerte internasjonale valutamarkeder. For Mann blir dette forståelig ved at den amerikanske staten også antok konservativ krystallform under Reagan.⁸¹

Under Reagan og hans etterfølgere økte også omfanget av fengslinger, noe som særlig rammet svarte menn. I denne forbindelsen kritiserer Mann Loïc Wacquants beskrivelse av en nyliberal sekvens der velferdsreduksjoner i USA (fra «welfare» til «workfare») følges av økte fengslingsrater («prisonfare»)⁸². Det er ifølge Mann feilaktig å koble innesperringene så direkte sammen med nyliberal politikk, tidsrekkefølgen stemmer ikke. En «moralsk panikk» knyttet til «war on drugs» førte til økt omfang av innesperringer som særlig rammer afroamerikanske menn før de tunge velferdsreduksjonene kom under Clinton. Dette indikerer en selvstendig konservativ innflytelse med rasistiske undertoner.⁸³

Manns empiriske analyse av nyliberalismens framvekst i Storbritannia passet bedre inn i en strukturalistisk marxistisk rammeverk enn i hans eget. Derimot viser hans analyse av Reagan-revolusjonen den konservative bevegelsens selvstendige rolle i den nyliberale revolusjonen. Dette går imot både Harveys marxistiske- og Wacquants «bourdieuske» forklaring. Her har Mann et viktig poeng.

Avsluttende betraktninger

Mann er på talefot med marxismen, men slektskapet er fjernere enn det Chibber gir inntrykk av. Manns vektlegging av skiftende samspill mellom de fire maktformene, statens skiftende krystallformer og maktformenes autonomi går imot store deler av den marxistiske tradisjonen. Konsekvensene av dette for hans empiriske analyser varierer. Klassekamp spiller en viktig rolle i analysen hans av revolusjonsbølgen i Russland og Europa 1917–1923, men om det i analysen er en maktform som «i siste instans» forklarer hvorfor det ble revolusjon i Russland, men ikke i andre europeiske land, så er det den militære. Dette gjelder i enda sterkere grad for analysen av den kinesiske revolusjonen. Der anfører Mann sterke argumenter mot forsøk på å utlede den revolusjonære situasjonen i Kina fra posisjon innen internasjonal kapitalisme og klasseforhold.

I analysen av USAs internasjonale dominans under den kalde krigen balanserer Mann mellom økonomiske, militære og ideologiske årsaksforklaringer med vekt på at militær strategi og ideologi veide tyngst i den grunnleggende konflikten mellom USA og

⁸¹ I et seinere arbeid skriver Mann at spenning mellom nyliberalisme og konservativisme «er i ferd med å slite i stykker det republikanske partiet». Mann, «Response to the critics», 312.

⁸² Se oppsummeringen av disse argumentene i Loïc Wacquant, «Marginalisering, etnisitet og straff i den nyliberale byen: en analytisk kartografi», i *Agora*, nr. 3–4, 2014, 213–220.

⁸³ *Sources* 4, 148–152.

Sovjetunionen. I drøftingen av USAs politikk overfor makroregioner er økonomiske interesser først og fremst viktige i det relativt strategisk uviktige Latin-Amerika og Karibia, mens strategiske motiver dominerer for Vest-Europa, Øst-Asia og Midtøsten. En svakhet er at Mann ikke konfronterer argumenter om at USAs opptrapping av den kalde krigen og krigsdeltakelse ble drevet av strategier for å sikre et «økonomisk storområde».

Manns komparative drøfting av velferdssystemer ligger nær opp mot en marxistisk framstilling med vektlegging av maktforhold mellom klasser og klassekompromisser, samtidig som disse maktformene påvirkes av de andre maktformene. Riley kritiserer Manns analyse av USA under New Deal, men det er i stor grad en intern kritikk som kan innpasses i Manns rammeverk.

Manns drøfting av nyliberalismens gjennombrudd i Storbritannia og USA avviker fra den gjengse marxistiske ved å framheve den konservative bevegelsens egendynamikk. De påfølgende empiriske drøftingene viser både styrker og svakheter ved Manns multikausale tilgang. På den ene siden hjelper den ham til å framheve konservativismen som selvstendig årsak til Reagan-revolusjonen. På den andre siden tyder Manns egen empiriske drøfting på at en strukturalistisk marxistisk forklaring uten vektlegging av konservativisme hadde fungert bedre for å forklare thatcherismens framvekst.

En fortjeneste ved IEMP-modellen er at den løfter fram militære maktforhold. Med Manns ord hemmes sosiologi og andre samfunnsfag av «pasifistiske skylapper». Han gjør en stor innsats i *Sources 3* og *4* for å dokumentere de to verdenskrigenes innvirkning på en rekke andre sosiale forhold. I begynnelsen av det 21. århundret har sosiologiske globaliseringsteorier kommet til kort fordi de manglet begreper til å forstå den militære vekselvirkningen mellom islamistisk *jihad* og amerikansk imperiebygging.⁸⁴ Marxismen griper bedre voldsmaktens betydning, men også den mangler forståelse for den militære maktens egendynamikk.

⁸⁴ *Sources 4*, 417.